

ROZHLADY

PRIEBEH CHOLEROVEJ EPIDÉMIE V BANSKOŠTIAVNICKOM REGIÓNE V ROKU 1831 (NA PRÍKLADE ARCHÍVNEHO FONDU HLAVNÉHO KOMORSKOGRÓFSKEHO ÚRADU V BANSKEJ ŠTIAVNICI)

ELENA HEGYI

HEGYI, Elena. The Course of the Cholera Epidemic in the Banská Štiavnica Region in 1831 (Based on Archival Records from the Main Chamber Office in Banská Štiavnica). *Historický časopis*, 2024, 72, 3, pp. 585-599, Bratislava.

This contribution provides an overview of the course of the cholera epidemic in 1831 in the Banská Štiavnica region, using archival documents from the Main Chamber Office in Banská Štiavnica. It describes anti-cholera measures, diagnostics, treatment procedures, and contemporary methods used against cholera. The construction of quarantine facilities, care for infected patients, burial practices for victims of the disease, and the everyday life of the population in Banská Štiavnica during this epidemic are also discussed. Some miners had to assist in building cordons, quarantine facilities, and guarding access roads to the city during the outbreak. Throughout the epidemic, a strict ban on entry was imposed on foreigners, beggars, and individuals without health passports in the entire Banská Štiavnica area. These individuals were subsequently placed in quarantine for several days. During this period, their belongings and goods were confiscated, fumigated, and disinfected, and they were returned upon leaving the facilities. Markets were prohibited, and taverns, shops, and churches were closed. Archival research was primarily conducted at the Slovak National Archives, and its specialized workplace the Slovak Mining Archives in Banská Štiavnica.

Keywords: Cholera. Banská Štiavnica. Population. Anti-cholera measures.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.3.8>

*„Ukrutna cholera od vychodu dama,
pod tym menom chorosc, nam nikda neznama.
Prišla jak nepriacel', hrozne pretvorena,
nikdze žadnu zbroju, nič neprestrašena.
Keď kordony kladli, ona se len smiala,
o žadnej prekažky nič vcale neznala.”¹*

---

1 SEDLÁK. Andrej Čorba a jeho veršovaná kronika o východoslovenskom roľníckom povstaní

Choleru môžeme definovať ako akútne infekčné ochorenie šíriace sa prevažne endemicky, klinicky sa prejavujúce ako zápal sliznice žalúdka a čriev s celkovou intoxikáciou organizmu. Zdrojom nákazy je človek ako bacilonosič, ktorý vylučuje stolicou veľké množstvo zárodkov *Vibrio cholerae*, ktoré sa dostávajú do vody a odtiaľ naspäť do tela. Cholera sa teda najčastejšie šíri kontaminovanou vodou, ale môže sa prenášať aj prostredníctvom potravy.² Cholera sa do Európy rozšírila z Ázie, počas vypuknutia poľsko-ruského konfliktu sa preniesla až k hraniciam dnešného východného Slovenska. Dňa 2. novembra 1830 panovník František I. Habsburský vydal dekrét *Úpravy o preventívnych opatreniach*, ktoré sa mali vykonať na hraniciach ríše a v jej priľahlých oblastiach. Okamžite boli uzatvorené všetky cesty a chodníky vedúce cez pohraničné územia s Uhorskom.³

Ani Banská Štiavnica nebola ušetrená od epidémie cholery. Koncom júla v roku 1831 sa choroba dostala i do tohto mesta a postihla takmer celé mesto aj s okolím. Pri prvých správach o jej výskyte štiavnická mestská rada rozhodla o obstaraní vápna a dala vyhotoviť špeciálny pohrebný voz a niekoľko železných klieští na uchytyvanie a prenášanie mŕtvol.⁴ Zároveň boli menovaní sanitárni komisári, ktorí sa mali podieľať na zavádzaní proticholerových opatrení, kontrolovať ich dodržiavanie a vyhľadávať ohniská nákazy. Dbalo sa v prvom rade na prevenciu. Zo sídla kráľovského komisára boli zasielané obežníky do jednotlivých stolíc, v ktorých bolo obyvateľstvo informované o proticholerových opatreniach. Keď epidémia kulminovala, mestská rada dala súhlas s využitím priestorov Nového zámku na ošetrovanie nakazených.⁵ Keďže hlavným spôsobom prenosu cholery bolo pitie kontaminovanej vody, Banská Štiavnica s veľkým počtom obyvateľov a nedostatkom pitnej vody bola veľmi zraniteľná.

V banskoštiavnickom regióne sa v tom čase vyskytli správy o otrave studní. Vo fonde Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici je uložený dokument z dňa 28. augusta 1831, v ktorom gróf Révay informoval o šírení fámy, ako páni trávia ľudí:

„V meste Štiavnica sa medzi banským ľudom vkradol blud, že páni trávia studne jedom, pretože nakazení chorobou rýchlo zomierajú. Po prepuknutí

z roku 1831. In PAŽUR, ed. *Nové obzory*, č. 12. Košice 1970, s. 457.

- 2 POTUŽNÍK. Cholerová skupina vibrií. In ZAHRADNICKÝ, ed. *Mikrobiológia a epidemiológia I*. Martin 1991, s. 309.
- 3 BOKESOVÁ-UHEROVÁ. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava 1973, s. 246.
- 4 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej MV SR, SNA-SBA), fond (ďalej f.) Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici 1524 – 1919 (ďalej HKG), č. 1753, Zlúčená agenda, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 1753, spis číslo (ďalej spis. č.) 116, škatuľa (ďalej šk.) 6101.
- 5 LICHNER, et al. *Banská Štiavnica. Svedectvo času*. Banská Bystrica 2002. s. 52.

choroby sa obyvatelia ihneď izolujú, zamykajú sa domy, kde sa liečia chorí. Objavujú sa nepokoje prejavujú a pospolitý ľud sa znepokojuje, najmä keď ho šialenci nabádajú k neposlušnosti alebo porušovaniu nariadení. Pretože v tejto oblasti nie je žiadna stála armáda, žiada Zvolenská stolica o okamžité poskytnutie vojenskej pomoci, v prípade vzdoru miestnej komunity.“⁶

Medzi najdôležitejšie proticholerové nariadenia patrila inštrukcia z 15. apríla 1831. V úvodných častiach opisovala nebezpečenstvo prudkého šírenia tejto infekčnej epidémie, ktorá sa už rozvinula vo viacerých častiach monarchie. Nariadenie uvádzalo, že choroba sa šírila hlavne medzi ľuďmi, ktorí opakovane prechladli na vlhkom, chladnom vzduchu, jedli ťažko stráviteľné, tepelne nesppracované jedlá – neuvarené, surové, tučné mäso, zvlášť studené klobásy, syr, ryby a páchnucu masť. Malo sa zamedziť aj pitiu kvaseného piva a tohoročného vína. Všetky uvedené potraviny podľa spomínanej inštrukcie veľmi zaťažovali organizmus a obsahovali veľa škodlivých látok oslabujúcich telo, v ktorom sa potom rýchlo rozvíjal zárodok obávanej choroby.⁷ V inštrukcii bolo ďalej zaznamenané, ako treba rozpoznávať príznaky cholery: prejavovala sa bolesťou žalúdka, zvracaním, častými hnačkami, celkovými kŕčmi, slabým pulzom, bolesťami hlavy, závratmi, sťažením dýchania, suchou a chladnou pokožkou s nádychom modrej farby, vpadnutými, zakalenými očami. Pacient sa mal uložiť do postele, prekryli mu celé telo okrem hlavy, k nemu sa mali vložiť teplé tehly zabalené do hrubej handry. Pokožka na nohách a rukách postihnutého sa mala trieť vlhkými vlnenými uterákmi. Chorému sa mal pravidelne aplikovať klystír s tekutinou, ktorá obsahovala odvar z otrúb a škrobu. Rodinní príslušníci, ktorí ošetrovali chorého, mali dodržiavať patričnú vzdialenosť od jeho dychu, nesmeli sa ho dotýkať obnaženou rukou a po každom kontakte s pacientom bolo nutné umývať si ruky. Následne si mali ešte ústnu dutinu vypláchnuť octom.⁸ Podľa historika Antona Lišku, ktorý priebeh a dôsledky epidémie skúmal aj na základe cirkevných kroník a matrík vo farnostiach prešovskej gréckokatolíckej eparchie, zdravotníctvo Uhorska bolo zoči-voči epidémii bezradné. Nepoznalo presného pôvodcu ochorenia a ani účinný spôsob liečby. Vzhľadom k tomu, že cholerová baktéria bola natoľko smrtiaca, že nakazená osoba zomrela v priebehu niekoľkých hodín až dní vo veľkých bolestiach, kňazi boli podnecovaní k tomu, aby nakazených pacientov pripravovali na večný život.⁹

V archívnych dokumentoch fondu Hlavný komorskogrófsky úrad sa nachádza aj list od banského majstra z Banskej Štiavnice zo 6. júla 1831, určený pre

6 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 221, šk. 6101.

7 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 99, šk. 6101

8 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 164, šk. 6101.

9 LIŠKA. *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*. Prešov 2012.

miestnu sanitárnu komisiu. Opisuje v ňom nebezpečenstvo prepuknutia cholery v banskom revíri a sanitárnu komisiu vyzýva, aby čo najviac kontrolovala dodržiavanie preventívnych opatrení „v záujme všeobecného dobra“. Sanitárni komisiári mali predovšetkým kontrolovať dodržiavanie „čo najvyššej možnej úrovne čistoty v uliciach, v domoch“ a odporúčali obyvateľom prísne dbať na hygienu. Bezodkladne mali vykonávať aj pravidelnú obchôdzku ulíc v pôsobnosti mesta. Banský majster ďalej odporúčal používať „chlorkal, ako mimoriadne opatrenie proti infekcii, ale kvôli jeho vysokej cene v lekárňach, bolo jeho využitie nemožné, takže je zrejme najvyšší čas vyrábať ho vo väčšom množstve v chemických laboratóriách“. Chlorkal¹⁰ sa mal používať na dezinfekciu v stiesnených a husto obývaných miestnostiach domov, kde mal chrániť pred vzájomnou kontamináciou osôb. Najchudobnejším obyvateľom domov bolo odporúčané distribuovať chlorkal bezplatne, čím by sa znížilo nebezpečenstvo nákazy celého domu. „Na zváženie bolo, či všetci chorí na cholery majú byť nútení ísť do špitálu, či by nebolo lepšie, keby zostali v domácom ošetrovaní.“ Zároveň banský majster odporúčal sanitárnej komisii, aby z každého banského závodu, kde pracuje viac ako „50 hláv“, boli vybraní dvaja najinteligentnejší muži s vplyvom na baníkov, ktorí by dokázali skrotiť „tvrdohlavé mysle niektorých baníkov, ktorí nie sú zvyknutí na poučovanie“.¹¹

V dňoch 18. až 20. júla v roku 1831 bola vykonaná kontrola domov a obyvateľov patriacich pod územný obvod na Hornej Rovni. Počas obchôdzky sa zistilo, že obydlia sú malé, nepohodlné, ľudia v nich žijú natlačení, a tak môže dôjsť k rýchlemu šíreniu nákazy.

„Vo väčšine domov je už chudoba tak viditeľná, že ich jedlo je bez chleba, skladá sa len z nalámaných listov bylín, ktoré boli uvarené vo vode a zajedené s trochou suchej múky bez tuku. Najväčšia chudoba je u vdovy po Seppovi, ktorá dostáva 1 fl. 48 gr. mesačne a má 5 detí, z ktorých jedno je mrzák. Rovnako veľká bieda je aj v dome baníka Andrea Praiha, tento muž mal dve deti a už dva týždne nejedli chlieb. Jeho žena prepila posledných 20 grajciarov a teraz sa už 10. deň zdržiava mimo domu zo strachu z potrestania. Táto rodina by mala byť postavená pod prísny dozor a žena má byť potrestaná, pokiaľ nebude viesť slušný život. Napokon boli všetci obyvatelia jasne a prísne poučení, že rozkazy komisie treba plniť včas, usilovne, domy udržiavať v čistote a každú chorobu ihneď nahlásiť banskému majstrovi.“¹²

10 Chlorkál - chem. olejovitá kvapalina prenikavého zápachu vyrábaná chloráciou etanolu.

11 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis č. 164, šk. 6101.

12 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis č. 190, šk. 6101

Keďže baníci pracovali aj niekoľko kilometrov od svojho bydliska a za prácou museli dochádzať, choroba sa začala šíriť v celom banskoštiavnickom banskom revíri. Z Banskej Hodruše písal 11. augusta 1831 na Hlavný komorskogrófsky úrad banský majster Lederer o priebehu choroby v tejto oblasti. Napríklad, miestny obyvateľ Pavol Chovanec už nedokázal vstať z postele, jeho brat, ktorý doma viedol hostinec, v tú noc zomrel a chorí sú aj jeho otec a matka. Takisto aj hodrušský zmenový baník Gregor Semter, ktorý býval v Žarnovici, v nedeľu ochorel a v pondelok zomrel. Napokon Pavol Nartin, baník z Dedičnej štôlne, nahlásil dopoludnia závodu, že doobeda nebude môcť prísť do práce, pretože otcova rýchla choroba spôsobila, že jeho dom bol zatvorený komisárom, a preto sa musí postarať o hospodárstvo. Banský majster sa na konci listu pýtal úradu, či mu predstavenstvo dá v tomto smere nejaké odporúčanie, aké opatrenia majú použiť pri styku s touto neznámou chorobou.¹³

Liečba a prostriedky používané pri liečbe cholery

Správy o príznakoch choroby, odporúčaných liečebných postupoch, počte chorých a mŕtvych podávali lekári na Hlavný komorskogrófsky úrad v pravidelných dvojtýždňových intervaloch. Vo fonde Hlavný komorskogrófsky úrad sa nachádza záznam o nakazených osobách z oblasti Banskej Štiavnice vypracovaný v období od 18. augusta do 25. septembra 1831. Záznam pozostáva z nasledujúcich údajov: z poradového čísla pacienta, mena a priezviska, spoločenského statusu, veku, náboženstva, povolania, bydliska, symptómov choroby, času jej vypuknutia, zdravotného stavu chorého, použitých liečebných prostriedkov, pridrúžených chorôb, úmrtí a z poznámok.¹⁴ Zápis uvádza tieto údaje o infikovaných osobách:

„1/ *Emericus Handera, 33 rokov, stav choroby: priemerný, deň a hodina vypuknutia choroby: 20. august okolo jednej hodiny v noci. Symptómy: bolesti hlavy sprevádzané závratmi, prudké kontrakcie v bruchu, časté vracanie a hnačka, pulzujúce bolesti a kŕče v dolných končatinách, túžba po studenej vode, modriny a chlad všetkých končatín, takmer žiadna sekrécia moču, bledá tvár. Použité lieky: Doverov prášok a povzbudzujúce nálevy pre telo z prášku tolius lorporus*¹⁵

13 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 146, šk. 6101.

14 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 302, šk. 6102.

15 Doverov prášok (*Doveri pulvis*) je pomenovaný po anglickom fyziológovi Thomasovi Doverovi, ktorý sa narodil v roku 1680. Roku 1728 zanechal námornícke povolanie a zahájil svoju lekársku prax v Londýne. Napísal tam knihu o rozmanitých chorobách, v ktorej pri popisovaní uviedol diaforetický prášok, ktorý sa mu pri liečbe chorých osôb veľmi osvedčil. Tento prášok bol už v 18. storočí po celom svete známy a bežne sa používal. Účinnou zložkou preparátu *Doveri pulvis* bol prášok z ipekakuány, teda mletý koreň Uragygy pravej (*Carapichea ipecacuanha*). Za odborné informácie k tejto problematike patrí moje poďakovanie MVDr. Milo-

z aromatických bylín na čaj, povzbudzujúce masti na celé telo. Choroba u tohto pacienta trvala 8 dní. Poznámky: stimulácia zoslabnutých končatín povzbudzujúcimi masťami pozostávajúcimi z octového liehu, malého množstva korenia, cesnaku a prášku zo semien feniklu, ktoré už boli v niektorých prípadoch použité s dobrým účinkom.

2/ Anastasia Morlinová (Morlin), 18 rokov, slúžka, čas vypuknutia choroby: 25. august okolo 9. hodiny večer, veľmi bledá, symptómy sa prudko zhoršovali, predpísané tie isté lieky ako u vyššie uvedeného pacienta, čas smrti od vypuknutia choroby: 28 hodín. Pozorovania: večer si ľahla do postele a ráno prinesené lieky odmietla užiť.

3/ Ján (Johann) Girtler, 33 rokov, stanovenie stredného priebehu choroby, čas vypuknutia choroby: 29. august okolo 10. hodiny večer, odporúčané rovnaké lieky, rekonvalescencia 5 dní.

4/ Ján Schmade, 20 rokov, čas vypuknutia choroby: 29. august okolo 12. hodiny na popoludnie, rovnaké príznaky, ale v menšej miere, odporúčené rovnaké lieky, čas rekonvalescencie – 4 dni.

5/ Michael Javorsky, 18 rokov, choroba prepukla 30. augusta okolo 6. hodiny ráno, odporúčaná rovnaká liečba, nateraz v rekonvalescencii.

6/ Martin Matsuvitz, 30 rokov, slabomyselný, choroba prepukla 30. augusta okolo 2. hodiny poobede, rovnaké príznaky vo väčšej miere spojené s deliriom, odporúčaný gáfor¹⁶ a Doverov prášok, zomrel po 29 hodinách od vypuknutia choroby. Iné choroby: nepriechodnosť čriev, hnisanie. Pozorovanie: postihnutý chorobou si ľahol na ulici a umierajúc bol prinesený do špitála.

7/ Helena Jasovskinová (Jaszovskin), 50 ročná, zdravotný stav stredne ťažký, čas prepuknutia choroby: 1. september o 9. hodine večer, liečba: Doverov prášok, aromatický čaj, nateraz v rekonvalescencii.¹⁷

V tomto čase bola zaslaná na Hlavný komorskogrófsky úrad aj správa o priebehu choroby z oblasti v blízkosti Banskej Štiavnice – Vindšachty,¹⁸ v ktorej boli uvedené nasledujúce údaje:

„1/ Michael Pažitka (Paszitka), slobodný, 28 rokov, evanjelik, bydlisko Vindšachta, prvé príznaky choroby sa uňho prejavili 11. septembra o 5. hodine ráno. Lekár, ktorý k nemu prišiel nasledujúci deň, zaznamenal nasledujúce symptómy: bolesť hlavy so závratmi, silné tlaky v žalúdku spojené s vracaním. Tvár mal modrú, oči vpadnuté, bolesť v podbrušku so silnou hnačkou. Lekár mu odporučil

---

šovi Jesenskému, PhD.

16 Gáfrovník lekársky (lat. *Cinnamomum camphora*) sa využíva v liečiteľstve hlavne na liečbu ochorení dýchacích ciest.

17 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 302, šk. 6102.

18 Vindšachta – v súčasnosti obec Štiavnické Bane, okres Banská Štiavnica.

užívať medovku lekársku¹⁹ a rumanček.²⁰ Ak by hnačka pretrvávala, naordinoval mu gáfor.

2/ Michael Staner, ženatý, vek 52, evanjelik, úkolový baník, bydlisko Štiavnica. Bol doma pripútaný na lôžko, choroba uňho prepukla 15. septembra o 6. hodine poobede. Pacient bol vychudnutý, slabý, s častým vracaním a hnačkou. Mal zreteľný, neutíchajúci smäd, bledosť tváre, kŕče rúk a nôh, ako aj extrémny chlad končatín. Medzi použitými prostriedkami bol uvedený čaj z harmančeka. Zomrel na tretí deň od vypuknutia choroby. V poznámke bolo zaznamenané abnormálne vzlykanie a kŕče nôh.

3/ Zuzana Daubnerová (Sussana Daubnerin), vdova, 68 ročná, katolíčka, bydlisko na Vindšachte, predtým už bola trištvrte roka pripútaná na lôžko kvôli mozgovej príhode. Choroba u nej prepukla 18. septembra o 12. hodine. Ako priebeh sa uvádza časté vracanie a stolica, kŕče rúk a nôh. Odporúčaný bol gáfrovy lieh na potieranie nôh a liehová tinktúra s ópium (Laudanan)²¹ a čaj zo salepu²² a starého korenia. “

Lekár odporúčal podávať na potlačenie cholery aj Doverov prášok, ktorý mal potlačiť príznaky choroby.²³ Ako dobový prostriedok proti cholere sa používal aj bizmut (*magisterium bizmuti*), ktorý sa spočiatku používal ako univerzálny liek na ochranu proti cholere, ale následkom udalostí sedliackeho povstania sa jeho užívanie prestalo odporúčať a nikomu sa nesmel vnučovať. Proti cholere sa používal aj chlorid ortuťnatý (*kalmel*), ópium (*laudanum*) a kamilkový olej (*oleum chamomillae*).²⁴ Na potieranie končatín sa odporúčali povzbudzujúce masti pozostávajúce z octového liehu, korenia, cesnaku, čistých horčičných semien a prášku zo semien feniklu.²⁵

Po uzatvorení miest mali komisári spolu s lekármi za úlohu navštíviť všetky príbytky a zistiť, v koľkých rodinách už prepukla cholera. V prípade, že lekár

19 Medovka je známa predovšetkým svojím relaxačným účinkom. Má celkovo blahodarný vplyv na kognitívne a duševné zdravie človeka, prispieva k emočnému komfortu, pozitívnej nálade a pocitu pohody, zaspávaniu a zdravému spánku.

20 Rumanček kamilkový (staršie: rumanček pravý; ľudovo: rumanček). Odvar či čaj z rumančeka pôsobí proti zápalovým chorobám, pri chorobách tráviaceho traktu, znižuje bolesť, hojí rany a bráni tvorbe jaziev.

21 Laudanum – je zastaraný výraz pre ópium alebo pre liehovú tinktúru ópia (lat. *tinctura opii*). Pôvodne to bolo označenie pre prostriedok tíšiaci bolesť.

22 Salep – sušená hľuza niektorých vstavačovitých rastlín obsahujúca sliz používaný v liekoch (proti hnačke).

23 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 350, šk. 6102.

24 JIROUŠKOVÁ. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In ŠULC, zost. *Roľnícke povstanie 1831. Zborník príspevkov prednesených na konferencii Roľnícke povstanie na východnom Slovensku v roku 1831 a jeho miesto v triednych bojoch poddaného ľudu. Košice 15. – 16. október 1981.* Košice 1984, s. 119.

25 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 302, šk. 6101.

v obhliadaných domoch spozoroval na niektorom z jeho obyvateľov príznaky tohto ochorenia, nariadil celej rodine povinnú karanténu, nakazené rodiny mali zákaz styku s ostatnými obyvateľmi obce. Ich domy boli od ostatných oddelené zábranami, prípadne boli strážené. Ak boli zistené príznaky ochorenia vo viacerých rodinách bývajúcich na spoločnej ulici, vyhlásili karanténu pre obyvateľov celej ulice. Obyvateľov v karanténe kontrolovali niekoľkokrát denne, a to takým spôsobom, že vyzvali každého obyvateľa nakazeného domu, aby sa dostavil k dverám svojho príbytku. Ak obyvateľ na ich výzvu nereagoval alebo ak na ňom spozorovali príznaky typické pre cholera, okamžite o tom informovali lekára, ktorý mal vykonať v domácnosti potrebné zdravotné opatrenia.²⁶

Zároveň sa v tom čase vydávali inštrukcie pre lekárov, aby sa zabránilo rozšíreniu ohnísk nákazy. Najskôr mali navštevovať osoby, kde bolo len podozrenie na infekčnú chorobu a až potom tých, ktorí boli v pokročilom štádiu choroby. Pred opätovným vstupom do domov si museli vydezinfikovať hlavu i ruky octovou alebo chlórovou vodou a po ukončení návštev u chorých bolo potrebné vydymiť odev parami chlóru a vyvetrať ho „*pod holým nebom*“. Okrem toho museli zabezpečiť presný výdaj liekov, potrebný zdravotnícky materiál a minerálne kadidlá. V prípade, že v mieste postihnutom cholera nebola lekáreň, museli lekári vydávať lieky za presne určený poplatok. Napokon boli lekári povinní viesť si dôkladne denník o svojej liečiteľskej činnosti, použitých liečebných prostriedkoch a počte chorých, uzdravených a mŕtvych. Tieto správy zasielali príslušnému úradu spolu s pripomienkami, čerpanými z ich vlastných skúseností, o priebehu, javoch a anomáliách epidémie a spôsobe jej šírenia.²⁷

V Banskej Štiavnici lekári vykonávali pitvy, aby určili pôvodcu cholery. Dokazuje to zachovaný archívny dokument, lekársky nález od mestského fyzikusa Johanna Habertmana z 30. 8. 1831. Opisuje v ňom pitvy, ktoré vykonal 19. až 22. augusta 1831. Uskutočnil napríklad pitvu na baníkovi Samuelovi Privickom, ktorý ochorel na „*podozrivé*“ symptómy 18. augusta a zomrel v ten istý deň. Pitvou bolo zistené: „*Keďže došlo k veľkej hnilobe a brušná dutina bola otvorená, tenké aj hrubé črevá sme našli zapálené, časť z nich unikla do mieška, bez prítomnosti moču. Telo bolo sem-tam nezvyčajne posiate škvrnami smrti na rukách a nohách.*“²⁸

Výstavba kordónových línií a kontumačných zariadení

V boji proti šíreniu cholery sa zriaďovali proticholerové kordóny aj vo vnútri krajiny, okolo hraníc stolíc, miest a obcí. Osobám podozrivým z ochorenia a tiež

26 LIŠKA, *Cholera epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*, s. 22-23.

27 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 58/A, šk. 6100.

28 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 252, šk. 6101.

tým, ktorí prichádzali z choleroých oblastí, bola nariadená karanténa, ktorá trvala 40 dní.²⁹

V liste miestnej sanitárnej komisie z 10. júla pre Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici sa odporúčalo sprísniť stráženie vojenských kordónov pozdĺž rieky Hron. Komisia navrhovala prijať ešte viac ľudí, a to najmä z radov baníkov, ktorí mali byť na tento čas uvoľnení z práce v bani.³⁰ Podľa tohto nariadenia bola kordónová línia okolo Banskej Štiavnice strážená baníkmi, ktorí museli prerušiť svoju prácu v bani a boli presunutí k stráženiu okolia mesta. Strážne stanice slúžili aj ako predymovacie objekty, kde sa vydymovali ľudia, korešpondencia a tovar. Na tejto línii boli vybudované kordóny so strážnymi stanicami, ktorých hlavnou úlohou bolo kontrolovať prichádzajúce obyvateľstvo a tovar. U obyvateľstva kontrolovali zdravotné pasy, do mesta mali zakázaný vstup tuláci, žobráci a cudzinci. Na území mesta boli zakázané trhy, jarmoky a krčmy, kostoly boli zavreté. Ak sa v nejakej obci objavilo podozrenie na cholera, okamžite boli povolaní sanitárni komisári spolu s lekárom, ktorí mali situáciu preveriť a podať správu predstaviteľom mesta. Karanténa trvala niekoľko dní, obyvatelia mali zakázané vychádzať zo svojich obydľí a stykať sa s inými ľuďmi. Zdravotní komisári spolu s lekármi v pravidelných intervaloch kontrolovali ľudí, ktorí boli v izolácii.³¹

Z roku 1831 sa zachoval list určený pre Sanitárnu komisiu v Banskej Štiavnici od lesného inšpektora Johanna Divalda, ktorý požadoval najat' 36 strážcov kordónov, najmä z radov baníkov, pretože množstvo hajdúchov na to určených bolo nedostačujúce. Mali to byť zodpovedné osoby, ktoré majú rešpekt medzi baníkmi a pre túto úlohu sa rozhodnú sami. Každému z nich prislúchal denný plat 15 grajciarov. Ďalej požadoval, aby sa títo baníci po skončení tohto nebezpečného času mohli vrátiť späť do svojej práce v bani a neboli potrestaní stratou pracovných rokov. Inšpektor v liste vyžadoval zriadenie kordónovej línie v okolí Banskej Štiavnice. Stráže mali byť prerozdelené na jednotlivé, presne určené stanoviská. Na týchto stanoviskách mali byť dvaja muži, ktorí sa striedali v pravidelných 12 hodinových intervaloch. Pre tieto osoby a ďalších 20 pomocných osôb sa malo zakúpiť 56 píš'aliek po 12 grajciarov. Ďalej lesný inšpektor požadoval, aby sa im postavilo 14 strážnych domov, kde sa mohli skryť v prípade hustého dažďa alebo búrlivého vetra. Strážcovia mali mať zbrane, aby mohli zasiahnuť v prípade kladenia odporu pri ich kontrolnej činnosti. Ich úlohou bolo, aby s čo najväčšou ostražitosťou kontrolovali všetkých ľudí, ktorí prechádzali kordónovou líniou, hlavne ich zdravotné pasy.³² Pasy mali predpísanú štruktúru,

29 JIROUŠKOVÁ, *Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831*, s. 116.

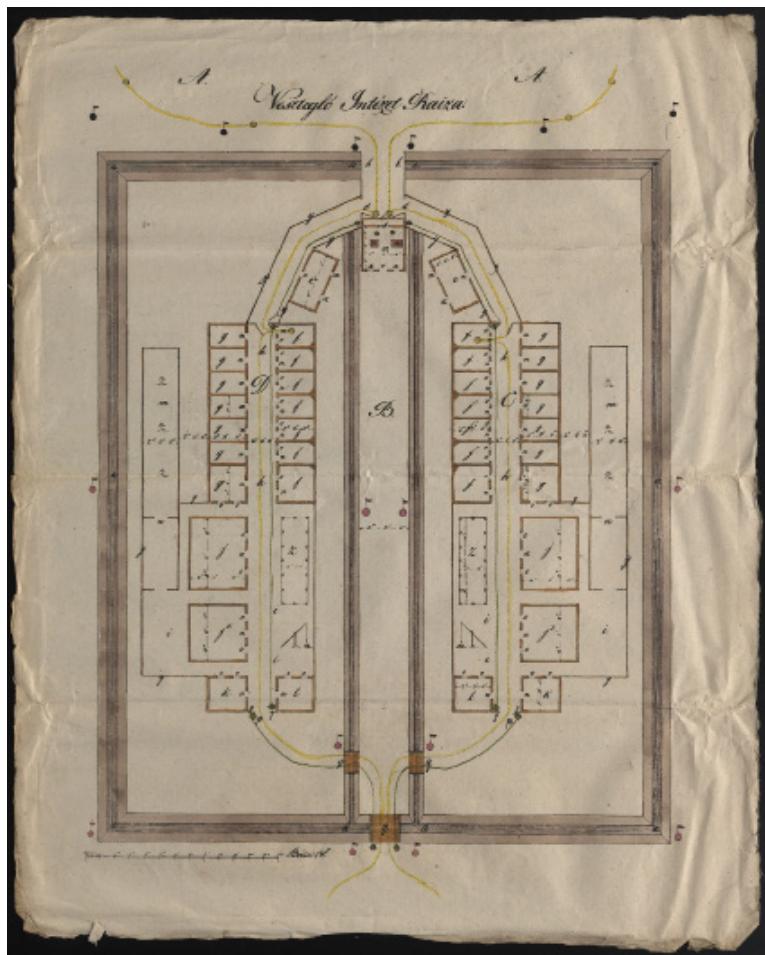
30 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 4239, šk. 3481

31 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 4974, šk. 3486.

32 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 325, šk. 6101.

museli obsahovať meno a priezvisko cestujúceho, jeho postavenie, miesto bydliska, dátum odchodu z bydliska a zdravotný stav. V pase malo byť potvrdenie o tom, že v deň odchodu boli osoby bez príznakov epidemického ochorenia. V poznámke sa uvádzalo, aby cestujúci tento pas ukázal na každej kontrolnej stanici, kde potvrdili jeho zdravotný stav.³³

Obr. 1: Plán kontumačného zariadenia

Plán kontumačného zariadenia s popisom: A/ oblasti spadajúce do kordónu, B/ kontumačná stanica, C/ kontumačná budova pre takých, ktorí prichádzajú z podozrivých miest, D/ kontumačná budova pre tých, ktorí svoju cestu nemôžu patrične zdôvodniť, a/ priekopa, b/ miesto, kde cestujúci preukazujú ich pôvod (odkiaľ prichádzajú a kde chcú ísť), c/ bariéra vysoká 4. stopy,³⁴

33 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 96, šk. 6101.

34 Stopa – približne od 25 – 34 cm.

d/ dvere, cez ktoré budú cestujúci vchádzať do karantény, e/ byty pre lekárov, f/ oddelenia pre karantenizovaných, g/ sklady na úschovu tovarov, h/ voľné miesto, i/ priestor na vetrania a čistenie tovaru, j1/ špitál pre infekčných pacientov, j2/ oddelenie pre pacientov v rekonvalescencii, k/ byty pre pomocný personál, l/ kuchyňa, m/ pohrebisko pre tých, ktorí v kontumačnej budove zomreli, n/ dvere kontumácie – bunky a sklady, o/ okná kontumačnej bunky a sklady, cez ktoré personál bude zabezpečovať jedlo a nápoje, p/ dvere, cez ktoré budú ľudia prepustení z kontumačného zariadenia, q/ mosty cez priekopu, r/ budova pre sanitárneho komisára a miesto, kde budú cestujúci vypočítaní a bude im určené, či budú prijatí do zariadenia C alebo D, s/ okno, cez ktoré v časti C bude prevzatý písomný doklad cestujúceho pomocou dlhých drevených klieští, t/ vydymovací stroj, u/ čistiaci aparát pre kovové mince, ako aj všetku hotovosť, v/ vstup a výstup, x/ okno, g/ stena vysoká 8 stôp, z/ otvorené miestnosti, v ktorých pri zlom počasi bude vyvetraný tovar.

Zdroj: MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 58/B, šk. 6100.

V okolí Banskej Štiavnice boli sanitárne kordónové línie vytýčené pozdĺž rieky Hron s označenými prechodovými bodmi a k ich ochrane malo byť dodané potrebné množstvo strážcov. Na tieto opatrenia mesto žiadalo vyplatiť finančnú pomoc z Hlavnej komorskej pokladne, nakoľko výdavky na boj proti cholere sa prudko zvyšovali.³⁵ Zachoval sa napríklad archívny dokument o výdavkoch Komorskej pokladne v Banskej Štiavnici, ktoré boli vyplatené na proticholerové opatrenia uskutočnené v rozmedzí 12. – 23. júla 1831. Vyplatení boli napríklad tesári, ktorí pracovali na štyroch „barákoch“ v sume 32 florénov.³⁶

Vo fonde Hlavného komorskogrófskeho úradu je uložený plán kontumačného zariadenia s presným popisom (obr. 1)

Kontumačné „*karanténne*“ zariadenie sa malo nachádzať v sanitárnom kordóne a malo byť oddelené priekopou s mostom. Zariadenie bolo prísne strážené, pričom strážnici sa menili po 12 hodinách, aby nestrácali ostražitosť. Cestovatelia z oblastí, ktoré boli považované za rizikové, mali povinnosť podrobiť sa karanténe. Rovnako mali túto povinnosť tí, ktorí nemali zdravotný pas, prípadne sa na nich prejavovali príznaky ochorenia.

Pri vstupe do objektu museli cestujúci preukázať, odkiaľ prichádzajú. Doklady podávali obslužnému personálu pomocou dlhých drevených klieští, aby nedošlo k žiadnemu fyzickému kontaktu. Zariadenie bolo rozdelené do viacerých sekcií. V strede boli umiestnené bunky pre nakazených v karanténe, kde museli zotrvať niekoľko dní a cez okienko im bola podávaná strava a nápoje. V zariadení bol prísne zakázaný alkohol, ktorý podľa uvedeného nariadenia často spôsoboval smrť: „*Ale nič nie je pri tejto chorobe škodlivejšie ako opilstvo, často sa pozorovalo, že ľudia oddaní pitiu sú v opitosti náhle napadnutí choleroou alebo inými chorobami podobnými moru a v priebehu niekoľkých hodín zomierajú.*“ Bola tam kuchyňa a sklady, v ktorých boli uložené potraviny a nápoje. Vo vnútornom priestore kontumácie boli studne a vydymovacie stroje, kde sa dezinfik-

35 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 1, šk. 6102.

36 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 63, šk. 6102.

kovalo oblečenie a batožina. V karanténnom zariadení sa nachádzali byty pre lekárov, ošetrovateľov a pomocní personál. Sanitárnemu personálu boli určené pokyny týkajúce sa ich stravovania.

„Títo ľudia by nikdy nemali chodiť do kontumácie s prázdnyim žalúdkom, pretože vtedy je telo náchylnejšie na vstrebávanie všetkých infekčných látok, preto je vhodné dať si obvyklé raňajky, vínnu polievku alebo čaj z korenistých bylín, koreniakov alebo kvetov. Odporúčalo sa dať si niečo pikantné, trochu puškvorca, zázvoru, bobkového listu, bieleho korenia, rasce, anízu, ktoré majú pomaly žuť v ústach. Vo voľnej prírode a všade tam, kde je to praktické, môžu muži používať tabakový dym.“³⁷

Nachádzal sa tam aj špitál pre ťažko chorých pacientov a pohrebisko. Po absolvovaní rekonvalescencie dostali ľudia osvedčenie na ďalšiu cestu a bola im vrátená ich vyčistená a vydymená batožina, oblečenie, korešpondencia a vydezinfikované kovové mince.³⁸

Priebeh cholery očami kronikára Ignáca Opluštila

Miestny obyvateľ Ignác Opluštíl približuje, ako on prežil priebeh cholerovej epidémie v obci Piarg, dnes Štiavnické Bane, okres Banská Štiavnica:

„Mnohí ľudia jedli len surovú zelinu, niektorí ale jedli horúci nedopečený chleba, ktorý im spôsoboval žalúdočné problémy, žalúdok im prestal tráviť a veľa ľudí zomrelo. Začali sa stavať ‚Cordony‘, čo boli budy zbité z dosiek s dvomi oddelenými komorami, určené pre ľudí prichádzajúcich z ďaleka. Ak nemal pas od doktora, že prichádza zo zdravého kraja, tak ho zatvorili do týchto komôr minimálne na 3 dni. Existovali aj také domy, ktoré sa volali ‚Contumacia‘, v nich museli byť 14 dní. A keď ich pustili odtiaľ von, museli ich namastiť masťou, šaty zadymiť, až potom sa mohol obliecť a dostať pas na ďalšiu cestu.“

Ako ďalej autor uvádza, cholera sa začala šíriť 19. augusta aj na Piarg, potom do Štiavnice a okolia, ale doktori vedeli päť týždňov vopred predpovedať, kedy sa priblíži choroba k mestu. Zároveň sa hovorilo medzi ľuďmi, aby nepili vodu zo studní, pretože je tam nasýpaná otrava. Ak sa niekto napil vody, okamžite dostal črevné bolesti, hnačky a zvracal. Komu ihneď nepodali harmančekový čaj, začalo mu černieť telo a potom ho museli vyzliecť a vydrhnúť flanelom.

„A ten, kto začal piť čaj skôr, ten bol oslobodený od smrti, ale ktorý nebol opatrný, ten do šiestich hodín zomrel. Stmaval a začal hneď hniť a v celom dome ostal taký smrad, že sa ostatní nakazili. Najskôr začali

37 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 58, šk. 6100.

38 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 58/B, šk. 6100.

staré žobráčky zomierať, prvý deň ich päť zomrelo, a keď každej pri umieraní a pochovávaní na zvončeku zazvonili, nastal medzi ľuďmi obrovský strach. Mysleli si, že všetci v krátkom čase zomrú, tak zaraz zakázali zvoniť pri umieraní aj pochovávaní.“

Ignác Opluštil opisuje aj spôsob pochovávania v štiavnickej oblasti:

„Na cintoríne urobili búdu z dosiek a hneď, ako niekto zomrel, uložili ho do truhly a zaviezli ho tam. Truhly vyrábali z erárnych peňazí, aby boli vždy prichystané, keď niekto zomrel. V tej búde ostali jeden deň a následne ich pochovali. A toto všetko prebiehalo bez kňaza, bez spievania, zvonenia.“

Opisuje aj fungovanie cholerového špitála, ktorý sa nachádzal pri šachte Ondrej – bol vybavený 28 posteľami, liečil v ňom jeden lekár, jeden lekárnik a dve ženy, ktoré opatrovali chorých. Keď niekto v domácnosti ochorel, išli to oznámiť banskému správcovi. Ten dal umiestniť na dom ceduľu a pre chorého poslali kone s vozom. Keď sa vyliečil, po ôsmich dňoch ho pustili domov. Keď zomrel, pochovali ho na Dolnej Rovni.

„Tam aj cintorín vysvätili a kríž postavili, lebo taký hrob sa už nikdy viac nesmel otvoriť, lebo by sa cholera znova rozšírila, ako od Morovej rany, keď otvoria hrob. Mali sme veľmi opatrného felčiara, tomu sa neľážilo, hneď išiel za chorým, dokonca aj v noci. Bol veľmi múdry a veľa ľudí zachránil pred smrťou, lebo by ich bolo aj viac ako 200 zomrelo.“

Ludia v tom čase odmietali piť vodu, pili len víno, pálenku a ako píše Opluštil „*kto pil vodu, ten aj ochorel a zomrel*“.³⁹

Vysoké percento chorobnosti a úmrtnosti bolo výsledkom vtedajších zdravotných pomerov, čo neušlo pozornosti lekárov a vzdelancov. V Uhorsku síce nevznikali presné zdravotné štatistiky podľa vzoru západoeurópskych krajín, ale v niektorých súpisoch obyvateľstva sa už možno stretnúť aj s údajmi o zdravotnom stave osôb. Takisto v cirkevných matrikách sa v tomto období uvádzali príčiny smrti. Tieto údaje však neboli spoľahlivé vzhľadom na nedostatočnú diagnostiku chorôb. Taktiež obhliadky mŕtvych sa vykonávali iba vo väčších mestách a aj to nie vždy celkom spoľahlivo. Veľká časť obyvateľstva zomierala bez lekárskeho ošetrovania, takže príčina smrti sa ani neskúmala.⁴⁰

Pochovávanie zomrelých na cholery

Súčasťou proticholeroých opatrení boli predpisy pri pochovávaní tých, ktorí zomreli na cholery. Zaznamenané je nariadenie Hlavné komorskogrofskeho

39 SOKOLÍK. *Kronika baňsko-štiavnická*. In *Sborník museálnej slovenskej spoločnosti*. Turčianský svätý Martin 1901, s. 134-135.

40 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 245.

úradu zo 6. septembra 1831 pre Banskú správu na Vindšachte, ktoré upresňuje spôsob pochovávanía zomrelých na cholery. „*Jednotlivé prípady cholery na Vindšachte, ktoré sa ukázali minulý týždeň, síce zatiaľ nie sú alarmujúce, predsa len si to vyžaduje opatrnosť, aby sme sa čo najviac vyhli všetkým okolnostiam na možné šírenie tejto choroby.*“ V nariadení sa uvádza, aby sa v budúcnosti mŕtvi prevádzali na cintorín a pochovali čo najskôr, pretože nie je vhodné, aby v domoch ležali príliš dlho, čo by zapríčinilo ešte rozsiahlejšie šírenie choroby. Na cintorínoch sa majú zriadiť prístrešky, kde budú mŕtvi na čerstvom vzduchu 48 hodín a potom sa majú pochovať. Na každý cintorín sa majú najat' dvaja strážcovia, ktorí ich budú strážiť, a majú sa pri strážii striedať. Už sa nemajú konať verejné pohreby pre tých, o ktorých sa vie, že zomreli na túto chorobu. Požehnanie zosnulých bude prebiehať len v tichosti na cintoríne.

„Mŕtvoľy nemajú nosiť nosiči (pokiaľ to nie je nevyhnutné), ale sa majú prevážať na vozoch smrti, na ktoré sú najaté dva kone, a pokiaľ možno v chladnejších večerných hodinách, treba sa vyhýbať odvážaniu počas denných horúčav. Zároveň sa prikazuje vymenovať niekoľkých strážnikov, ktorí budú musieť každý podozrivý prípad nákazy okamžite hlásiť. Každý otec rodiny je povinný, hneď ako sa u niekoho v rodine prejaví choroba podobná cholere, okamžite to oznámiť najbližšiemu lekárovi. No žiadna chorá osoba by nemala byť odvezená do špitála proti svojej vôli, ak sa o ňu môžu postarať príbuzní v ich dome.“

Pochovávanie mali na starosti mladí, silní muži, ktorí sa mali chrániť pred kontaktom s mŕtvymi. Truhly sa dávali hlboko do zeme, do zvlášť určenej časti cintorína. Nakoniec sa truhla ešte posypala vápnom a prikryla zeminou.⁴¹ Situáciu v Banskej Štiavnici upokojila až správa z polovice novembra 1831, v ktorej sa konštatovala likvidácia cholery na území mesta.⁴²

Podľa generálnych súpisov za stolice a slobodné kráľovské a banské mestá trvala cholera v Banskej Štiavnici od 18. augusta do 26. októbra 1831. V priebehu týchto deviatich týždňov sa na území slobodného kráľovského banského mesta choleroou nakazilo 179 ľudí a 83 z nich chorobe podľahlo.⁴³

V porovnaní s inými mestami mala epidémia v Štiavnici výrazne miernejší priebeh a vyžiadala si relatívne nízky počet obetí. Najväčšiu zásluhu na tom mali komorskí a mestskí úradníci, ktorí dohliadali na dôsledné dodržiavanie sanitárnych nariadení.

41 MV SR, SNA-SBA, f. HKG, Zlúčená agenda, inv. č. 1753, spis. č. 285, šk. 6100.

42 LICHNER, *Banská Štiavnica. Svedectvo času*, s. 53.

43 LINZBAUER. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus III., Sectio IV.* Budae 1861, s. 490.

O autorovi / About the author

PhDr. et PhDr. Elena Hegyi, PhD.

Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banský archív
Banská Štiavnica

Slovenská republika

e-mail: elenhegyi@gmail.com

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Archívy a archívne pramene / Archives and Archivessources

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, špecializované pracovisko
Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej
Štiavnici 1524 – 1919.

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

LINZBAUER, Franciscus. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Tomus III., Sectio IV. Budae:
Typis Regiae scientiarum universitatis Hungaricae, 1861.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava:
Slovenská akadémia vied, 1973, 348 s.

LICHNER, Marián et al. *Banská Štiavnica. Svedectvo času*. Banská Bystrica: Štúdio Harmony,
2002, 255 s.

LIŠKA, Anton. *Cholera epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*. Prešov:
Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2012, 166 s.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

JIROUŠKOVÁ, Mária. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In ŠULC, Viliam, zost. *Roľnícke povstanie 1831. Zborník príspevkov prednesených na konferencii Roľnícke povstanie na východnom Slovensku v roku 1831 a jeho miesto v triednych bojoch poddaného ľudu. Košice 15. – 16. október 1981*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 116-123.

POTUŽNÍK, Vladislav. Choleraová skupina vibrií. In ZHRADNICKÝ, Jiří, ed. *Mikrobiológia a epidemiológia I*. Martin: Osveta, 1991, s. 308-311.

SEDLÁK, Imrich. Andrej Čorba a jeho veršovaná kronika o východoslovenskom roľníckom povstaní z roku 1831. In PAŽUR, Štefan, ed. *Nové obzory, č. 12*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 369-503.

SOKOLÍK, Andrej. Kronika baňsko-štiavnická. In *Sborník museálnej slovenskej spoločnosti*. Turčianský svätý Martin, 1901, s. 134-149.

Internetové zdroje / Online sources

https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_305/?pg=491&layout=s